

Hattat Sâmi Efendi'nin Celî Sülûs Mezar Taşı Kitâbelerinin Tasarım İlkeleri Bakımından İncelenmesi

Analysis of Calligrapher Sâmi Efendi's Celi Thuluth Tombstone Inscriptions in Terms of Design Principles

Betül Erikoğlu

Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Konya, Türkiye

Lecturer, Selçuk University, Faculty of Fine Arts, Traditional Turkish Art, Konya, Türkiye
berikoglu84@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-1584-7098>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1468853

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 15.04.2024
Accepted / Kabul Tarihi: 24.06.2024
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2024

Cite as / Atıf: Erikoğlu, Betül. "Hattat Sâmi Efendi'nin Celî Sülûs Mezar Taşı Kitâbelerinin Tasarım İlkeleri Bakımından İncelenmesi". *İstem* 43 (2024), 245-272.
<https://doi.org/10.31591/istem.1468853>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This article is revised and produced from the proficiency thesis in art entitled "Examination of the jali thuluth compositions of Mahmud Celeleddin, Mehmed Şefik Bey, Sami Efendi and İsmail Hakkı Altunbezer in terms of design principles" by Betül Erikoğlu in Mimar Sinan Fine Arts University Institute of Fine Arts in January 2024 under the supervision of assistant professor Ali Rıza Özcan. / Bu makale, Ocak 2024'te Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde Betül Erikoğlu tarafından Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza Özcan danışmanlığında "Mahmud Celeleddin, Mehmed Şefik Bey, Sami Efendi ve İsmail Hakkı Altunbezer'in Celi Sülûs Kompozisyonlarının Tasarım İlkeleri Bakımından İncelenmesi" başlıklı sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

Hattat Sâmi Efendi'nin Celî Sülüs Mezar Taşı Kitâbelerinin Tasarım İlkeleri Bakımından İncelenmesi

Öz

Sülüs, nesih, rik'a, dîvânî, celî dîvânî, tuğra, ta'lik ile birlikte celî yazıyı da en mükemmel şekilde yazarak pek çok talebe yetiştirmiş Hattat Sâmi Efendi (1838-1912), yaşadığı dönemin önemli hat sanatkârlarının başında gelmektedir. Mustafa Râkım'ın (ö. 1826) celî anlayışını benimseyerek yazıyı zirveye taşıyan Sâmi Efendi'nin harf ve işâretleri ideal şekilde kullandığı, boşluk-doluluk dengesini en güzel şekilde ayarlayarak tasarladığı pek çok levha ve kitâbeleri mevcuttur. Sâmi Efendi'nin şimdiye kadar tespit edilebilmiş, celî sülüs hattı ile yazdığı, biri yazı kalıbı olmak üzere on dokuz mezar taşı kitâbesi bulunmaktadır. Bu araştırmada, Sâmi Efendi'nin evâil (ilk), evâsıt (orta) ve evâhir (son) dönemlerine ait beş mezar taşı kitâbesi değerlendirilmiştir. Celî sülüs hattı ile yazılmış bu mezar taşı kitâbelerinin estampajları alınıp tasarım unsur ve ilkelerinin alt başlıkları olan nokta, şekil, yön, espas (boşluk), ölçü, tekrar, ritim, denge, egemenlik, uygunluk, birlik ve bütünlük bakımından değerlendirilerek Sâmi Efendi'nin sanat zevki anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hat Sanatı, Sami Efendi, Celi Sülüs, Kitâbe, Tasarım İlkeleri.

Analysis of Calligrapher Sâmi Efendi's Celi Thuluth Tombstone Inscriptions in Terms of Design Principles

Abstract

Calligrapher Sâmi Efendi (1838-1912), who trained many students by writing thuluth, naskh, rik'a, dîvânî, celî dîvânî, tuğra, ta'lik as well as celî script in the most perfect way, is one of the most important calligraphers of his period. Sâmi Efendi, who took writing to the top by adopting the celî approach of Mustafa Râkım (ö. 1826), has many plates and inscriptions that he designed by using letters and signs in the ideal way and adjusting the balance of space and fullness in the best way. There are nineteen tombstone inscriptions of Sami Efendi that have been identified so far, one of which is a script, written in the jali thuluth calligraphy. In this research, five tombstone inscriptions belonging to Sami Efendi's early, middle and last periods were evaluated. The stampings of all but two of these tombstone inscriptions written in Celi Thuluth calligraphy were taken and evaluated in terms of point, shape, direction, space, measure, repetition, rhythm, balance, sovereignty, suitability, unity and integrity, which are the subheadings of design elements and principles, and Sami Efendi's artistic taste was tried to be understood.

Keywords: Calligraphy Art, Sami Efendi, Jali Thuluth, Inscription, Design Principles.

Giriş

Asıl adı İsmail Hakkı olan Sâmî Efendi, 1253 / 1838 yılında Yorgancılar Ket-hüdâsı Hacı Mahmud Efendi'nin oğlu olarak İstanbul'da doğdu. Sıbyan mektebinde okumuş kısa süre de Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Sülüsü Boşnak Osman Efendi, ta'likî Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi daha sonra da Melek Paşa hafidi Ali Haydar Bey'den meşk etmiştir. 1833 yılında Mâliye Kalemî'ne giren Sâmî Efendi, 1865'de nâmenüvîs nâmıyla Dîvân-ı Hümâyûn mühimme kalemine tâyin olunmuştur. 1878'de de Dîvân-ı Hümâyûn Dâiresi Hutût-ı Mütenevvia muallimliğine, Nişan Kalemî hulefâlığına tahvil ve 1883'de kalem mûmeyyizliğine terfî edildi. Pek çok talebesi bulunan Sâmî Efendi, zamanının reîsü'l-hattâtîni addedilirdi. Son zamanlarını hasta olarak geçiren Sâmî Efendi, 1330 / 1912 yılında vefât etmiş ardından Fâtih Câmii hazîresine defnedilmiştir.¹

Şehzâde, Kantarcılar, Galip Paşa, Zihni Paşa, Cihangir câmileri gibi pek çok mîmârî eserde yazıları bulunmaktadır. Bunlardan Yeni Câmî çeşme sebîli kitâbesi en önemli eserleri arasındadır.

Açıkgozoğlu'nun 1999 yılında yayınlanan bir bildirisinde Sâmî Efendi'nin celif sülüs hattı ile yazılmış on altı mezar taşı kitâbesi tespit edilmiştir.² Zaman içerisinde yapılan araştırmalara göre bu sayı on dokuzaya çıkmıştır.³ Bu kitâbeler, Sumbül Efendi Dergâhı, Merkez Efendi Câmii, Eyüp Sultan Türbesi, Eyüp Sultan Câmii⁴, Nasûhî Tekkesi, Süleymânîye Câmii, Yenikapı Mevlevîhânesi, Bursa I. Murad Hüdâvendigâr Türbesi, Mihrişah Vâlide Sultan Türbesi,⁵ II. Mahmut Türbesi Hazîreleri ile Seyyid Nizam Câmii Kabristanı, Karacaahmet Kabristanı ve Manisa Hâtuniye Câmii avlusunda bulunmaktadır.⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphâne-si'nde de bir mezar taşı yazı kalıbı vardır.

Bu makalede, Sâmî Efendi'nin evâil (ilk), evâsıt (orta) ve evâhir (son) dönemlerinde yazdığı beş mezar taşı kitâbesi, tasarım unsur ve ilkeleri olan nokta, şekil, yön, espas (boşluk), ölçü, tekrar, ritim, denge, egemenlik, uygunluk, birlik ve

¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 355-356.

² Sacid Açıkgozoğlu, "Hattat Sami Efendi'nin Mezar Taşı Kitâbeleri", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu (18-20 Aralık 1998)*, (İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınları, 1999), 129-132.

³ Mahmud Sâmî Kanbaş'ın doktora tezi, celif sülüs hattı ile yazılmış bu 19 kitâbeyi bir arada görmek bakımından önem arz etmektedir. M. Sami Kanbaş, *Hattat Sâmî Efendi ve Hat Sanatındaki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 112-157.

⁴ Eyüp Sultan Câmii Hazîresi'nde bulunan dört mezar taşı kitâbesi imzâsızdır. İnal, Sâmî Efendi'nin ta'lik talebesi Necmeddin Okyay'ın, hocasının eserlerinin pusulasını verdiğini belirtir. İnal, *Son Hattatlar*, sf. 357-358.

⁵ Mihrişah Vâlide Sultan Türbesi'nde bulunan mezar taşı imzâsızdır. Bu taşın Sâmî Efendi'ye âdiyeti ile ilgili bk. A. Sacid Açıkgozoğlu, "İmzasız Bir Sami Efendi Mezar Taşı", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Câmii Sempozyumu Tebliğler*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 1998), 326-327.

⁶ Süleyman Berk'in Zamanı Aşan Taşlar kitabı, Sâmî Efendi'nin Zeytinburnu sınırları içerisindeki mezar taşı kitâbelerini bir arada görmek bakımından önem arz etmektedir. Süleyman Berk, *Zamanı Aşan Taşlar (Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşı Kitâbeleri (I-II))* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2016), 491, 806, 1182.

bütünlük bakımından incelemeye tâbi tutulmuştur.

1. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi Mezar Taşı Kitâbesi: Sâmi Efendi, İstanbul / Sümbül Efendi Dergâhı Haziresi'nde bulunan bu kitâbeyi, celi sülüs hattı ile ta'lîk hocası Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi'nin vefâtı üzerine yazmıştır. Mermer üzerine hâkkedilen yazı, 1279 / 1862 târihlidir.

Yukarıdan aşağı doğru daralan mezar taşının çapı ortalama 86, boyu 157 cm'dir. Yazı alanı boyu 134,5 cm, harflerin kalem ağzı genişliği 8 mm'dir.

İbâresi:

مكة مكرمه پايه لولرندن اولوب / شعار علم و كمال ايله موصوف / و تعليم خط تعليق ايله / معروف عارف بالله ومحـ
خندان / رسول الله اولان طريق سعديه / مشايخندن اسماعيل حقي افندي / رحمة الله عليه / كتبه سامي ١٢٧٩

Okunuşu: Mekke-i mükerreme pâyelülerinden olup / Şiâr-ı ilm u kemâl ile mevsuf / Ve ta'lîm-i hatt-ı ta'lîk ile / Ma'rûf ârif-i billâh ve muhibbi hânedân-ı / Resûlullah olan tarîk-i Sa'diyye / Meşâyihinden İsmâil Hakkı Efendi / Rahmetullahi aleyh / Ketebehu Sâmi 1279

Fotoğraf 1. Solda Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi mezar taşının fotoğrafı, sağda aynı taşın karbon kâğıdı ile alınmış kalıbı (Fotoğraf: Betül Erikoğlu 07.09.2019⁷ Estampaj: 28.05.2021)

Sâmi Efendi'nin celi sülüs hattıyla yazdığı bu mezar taşı, günümüze ulaşan en eski kitâbesidir. Kitâbede bulunan bazı harfler kırılmış ve deforme olmuştur. Kimlik, isim, duâ, târih kaydı ve hattat imzâsının yazılı olduğu silindir şeklindeki kitâbe, 7 satırdan oluşmaktadır. Her satır, satır istifi şeklinde kurgulanmıştır.

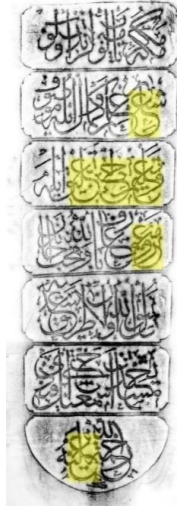
⁷ Mezar taşı, duvar korkuluğuna çok yakın olduğundan kitâbenin bütün olarak fotoğrafı çekilememiştir.

Kitâbenin 6. satırındaki “meşâyih” kelimesinde bulunan “şın” harfinin üç noktası ile “hı” harfinin bir noktası ortada kare boşluk oluşacak şekilde bir arada tasarlanmıştır. Fakat aşağıda renkli olarak gösterilen kısımda yazıyı taşa hâkkeden ustanın noktaların ortasını oymadığı görülmektedir.

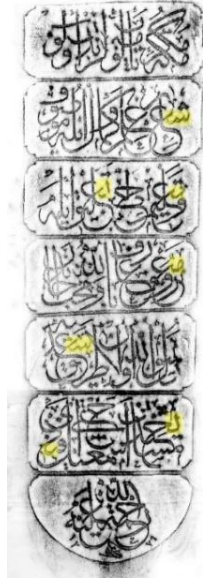
Fotoğraf 2. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi kabir taşı kitâbesinin 6. satırı

Kitâbede bulunan bazı “ayın” harfleri ile 3. satırdaki “hı” harfinin küp kısmından sonra gelen harflerin, küp bitmeden ortasına denk gelecek şekilde yazılması ile mekândan tasarruf sağlanmıştır. Bununla ilgili örnekler, kitâbenin 2, 3, 4 ve 7. satırlarında bulunmaktadır.

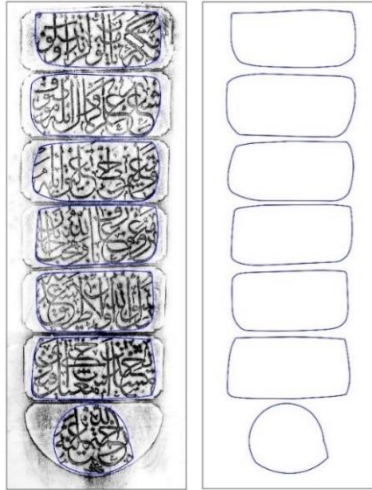
Fotoğraf 3. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi kabir taşı kitâbesinde bulunan bazı küplü harfler

2, 3, 4 ve 5. satırlardaki “şın, iki te, mim ve sin” harfleri devamında gelen “ayın” harfleriyle birleştirilmeden kaide dışı bitleştirilmiştir. Böylece “ayın” başları, “sâdî” şeklinde yazılarak diğer “ayın” başları ile şekil birliği meydana getirilmiştir. 6. satırda bulunan “yâ” harfi, ardından gelen “hı” harfine kaide dışı bitleştirilmiştir. Böylece “hı” başı, “müselles” şeklinde yazılarak diğer “hı” başları ile şekil birliği meydana getirilmiştir. Aynı satırda “efendi” kelimesindeki “nûn” harfi, ardından gelen “dâl” harfine kaide dışı bitleştirilerek mekândan tasarruf sağlanmıştır.

Fotoğraf 4. Kırırsızâde İsmâil Hakkı Efendi kabir taşı kitabesinde kaide dışı bitiştirilen harfler

7 satırdan oluşan kitâbenin 6 satırı, köşeleri umûmiyetle dâirevî olmak sûretiyle dikdörtgene yakın şekilde kompoze edilmiştir. Son satırın kompozisyon şekli amorfstur.

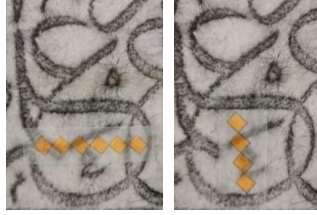
Fotoğraf 5. Kırırsızâde İsmâil Hakkı Efendi kabir taşı kitabesindeki satırların kompozisyon şekli

Kitâbenin en alt satırında yer alan ketebe kaydının yönü sağa doğrudur. Târih kaydının solda yer alan iki rakamı sağa, sağda yer alan iki rakamı ise sola doğru yazılmıştır.

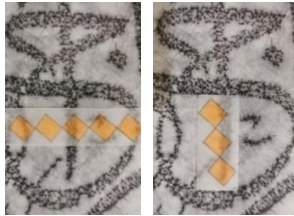
Fotoğraf 6. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi kabir taşı kitâbesinin son satırında yer alan imzâ ve târih detayı

Kitâbede bulunan bazı dikey harflerin uzunluğu dikkat çekmektedir. Sâmî Efendi'nin yazdığı iki mezar taşı kitâbesinde, ölçü bakımından tekâmülünün en iyi anlaşılacağı “küplü harfler” ile ilgili bazı incelemeler yapılmıştır. Bu kitâbelerden biri şimdi incelediğimiz Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi, diğeri Abdullah Nidâi Efendi'nin mezar taşı kitâbesidir. İlk olarak Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi'nin mezar taşı kitâbesindeki harflerin kalem ağzı genişliğine uygun şekilde noktalar çizilmiş, ölçü için de kitâbedeki on iki küplü harfi temsilen 2. satırdaki “küplü ayın” seçilmiştir. Kitâbedeki bütün küplü harflerin ölçüsü aynı olduğu için 2. satırdaki “ayın” harfi örneği ile iktifâ edilmiştir.

Fotoğraf 7. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi mezar taşı kitâbesinin 2. satırında bulunan “ayın” harfi

Kitâbedeki harflerin kalem ağzı kalınlığına göre çizilen noktalar ile “ayın” harfinin küp kısmı ölçülendirildiğinde küpün yatay ölçüsünün 6, dikey ölçüsünün 4 nokta olduğu görülmektedir. Sülûs yazıda küplü harflerin küp kısmının ideal yatay ölçüsü beş, dikey ölçüsü ise üç noktadır. Buna göre Sâmî Efendi, bu kitâbedeki küplü harfleri ideal ölçülerinden büyük yazmıştır. Bu da harflerin bir nebze cılız görünmesine neden olmuştur. Aradaki farkın daha iyi anlaşılması için Sâmî Efendi'nin on yıl sonra yazdığı Abdullah Nidâi Efendi'nin mezar taşı kitâbesinden küplü bir harf seçilerek nokta ile ölçülendirilmiştir. Bu küplü harfin küp kısmının dikey ölçüsü 3, yatay ölçüsü ise yaklaşık 5 noktadır.

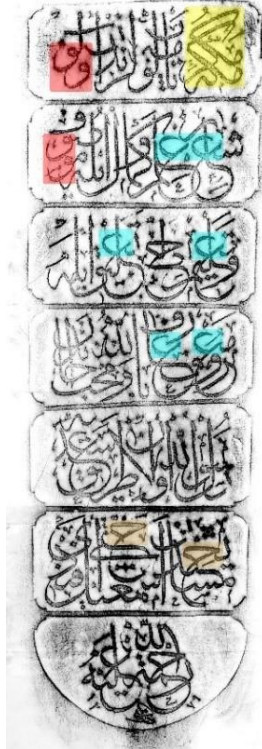

Fotoğraf 8. Abdullah Nidâi Efendi mezar taşı kitâbesinin ilk satırında bulunan “cim” harfi

Sâmi Efendi, yalnızca Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi'nin mezar taşı kitâbesindeki küplü harfleri ideal ölçüsünden büyük yazmıştır. Yazmış olduğu diğer kitâbelerde, küplü harflerin küp kısımlarının yatay ölçüsü genellikle 4,5; 5 veya 5,5; dikey ölçüsü ise 3 veya 3,5 noktadır. Aradan geçen zaman içinde Sâmi Efendi'nin harf ölçülerini daha ideal seviyeye getirdiği anlaşılmaktadır.

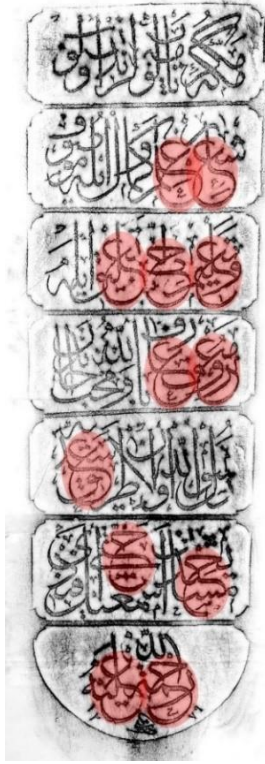
1. satırda bulunan ibârenin ilk kelimelerindeki alt alta denk getirilerek yazılmış “mim ve serenli kâf” harfleri, aynı satırın sonunda yer alan iki “vav” harfi, 2, 3 ve 4. satırlarda bulunan “ayın” başları ve aynı satırın sonundaki “vav” harfleri, 6. satırda bulunan “ha, hı” başları tekrar ilkesine uygun düşmektedir.

Fotoğraf 9. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi kabir taşı kitâbesinde bulunan tekrar örnekleri

Kitâbenin ilk satırı dışındaki bütün satırlarda bir ve birden fazla “küplü harf” bulunmaktadır. Küplü harfler, hem birden fazla yazıldığı hem ebadı itibâriyle yüzeyde geniş yer kapladığı için egemen harfler arasında zikredilebilir.

Fotoğraf 10. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi kabir taşı kitâbesinde bulunan küplü harfler

Kitâbenin 3. satırındaki “tâ” harfi, “küplü hı” harfinin son kısmı ile ortak yazılarak tetâbuk yapılmıştır.

Fotoğraf 11. Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi kabir taşı kitâbesinin 3. satırında yer alan tetâbuk örneği

2. Ebûbekir Mümtaz Efendi Mezar Taşı Kitâbesi: Sâmi Efendi, İstanbul / Yenikapı Mevlevîhânesi Hazîresi'nde bulunan bu kitâbeyi, Ebûbekir Mümtaz Efendi için yazmıştır. Mermer üzerine hâkkedilen yazı, 19 Zî'l-ka'de 1287 / 10 Şubat 1871 târihlidir.

Yukarıdan aşağı doğru daralan mezar taşının çapı ortalama 114, boyu 204 cm'dir. Yazı alanı boyu 121,5 cm, harflerin kalem ağzı genişliği 11 mm'dir.

İbâresi:

لا موجود الا هو / دعاوي ناظري سابق / المرحوم المولوي / السيد ابو بكر ممتاز افندي / رحمة الله عليه / في ١٩ ذا سنة ١٢٨٧
كتابه سامي

Okunuşu: “Lâ mevcûde illâ Hû / Deâvî nâzır-ı sâbık / el-merhum el-mevlevî / es-seyyid Ebûbekir Mümtaz Efendi / Rahmetullahi aleyh / Fî 19 ZA (Zi'l-ka'de), sene 1287, Ketebehu Sâmi”

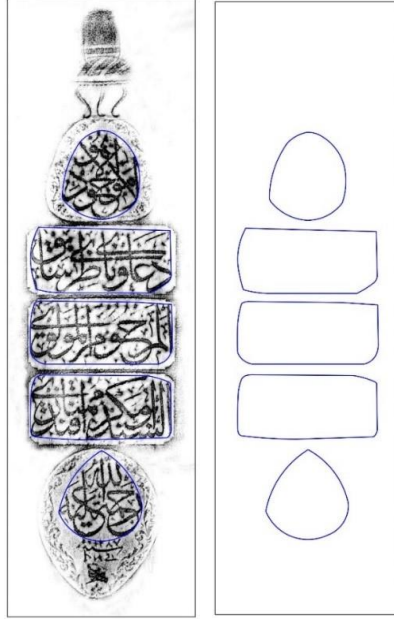

Fotoğraf 12. Solda Ebûbekir Mümtaz Efendi mezar taşının fotoğrafi, sağda aynı taşın karbon kâğıdı ile alınmış kalıbı (Fotoğraf ve estampaj: Betül Erikoğlu 28.05.2021)

Sâmi Efendi'nin rik'a hocası Ebûbekir Mümtâz Efendi için yazdığı mezar taşı kitâbesi, 5 satır hâlinde kurgulanmıştır. Hazret'in mevlevî olduğuna nisbetle satırların üstüne destarlı mevlevî sikkesi hâkkedilmiştir. Açıkğözoğlu, kuvvetli bir örnek olarak zikrettiği Sâmi Efendi'nin evâsıt (orta) dönemine ait bu eserin, sanat açısından Yenikapı Mevlevîhânesi Hazîresinin en kıymetli taşı olduğunu belirtir.⁸

Kitâbenin ilk ve son satırı beyzî; 2, 3 ve 4. satırları köşeleri umûmiyetle dâirevî olmak sûretiyle dikdörtgene yakın şekilde kompoze edilmiştir.

⁸ A. Sacit Açıkğözoğlu, “Yenikapı Mevlevîhanesi Hazîresi”, *Meşk-i İstanbul Yenikapı Mevlevîhanesi Restorasyonu 2005-2010* (İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2015), 120.

Fotoğraf 13. Ebûbekir Mümtaz Efendi kabir taşı kitâbesindeki satırların kompozisyon şekli

Serlevhada yer alan iki farklı "lâmelif" in diyagonal parçalarının meydana getirdiği yön birlikteliği dikkati çekmektedir.

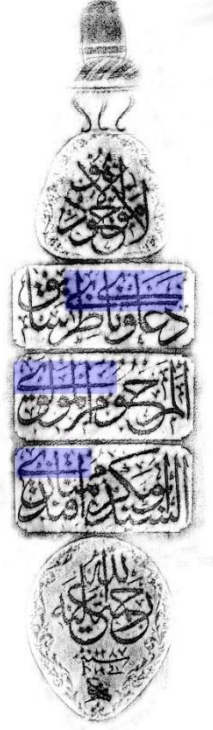
Fotoğraf 14. Ebûbekir Mümtaz Efendi kabir taşı kitâbesinin serlevhasında yazılı olan "lâm-elif" harfleri

En alt satırda yer alan ketebe kaydının yönü sağa doğrudur.

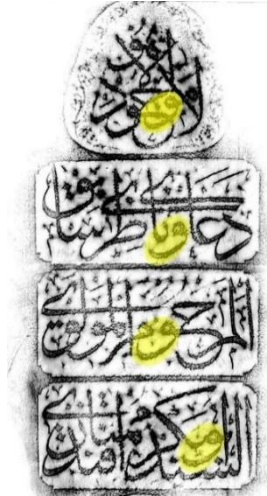
Fotoğraf 15. Ebûbekir Mümtaz Efendi kabir taşı kitâbesinin son satırında bulunan ketebe kaydının yönü

Kitâbede bulunan “ma’kus yâ” harfleri dikkat çekmektedir. 2. satırda üst üste yazılan iki “ma’kus yâ” harfi ayrıca uygunluk ilkesine uygun düşmektedir.

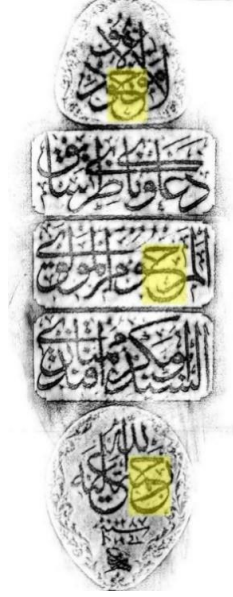
Fotoğraf 16. Ebûbekir Mümtaz Efendi kabir taşı kitâbesinde bulunan uygunluk ve ritim örnekleri

1, 2, 3 ve 4. satırlarda bulunan “vav” harfleri ritme örnek teşkil etmektedir.

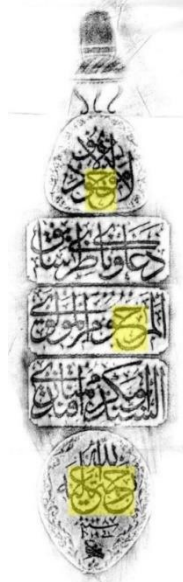
Fotoğraf 17. Ebûbekir Mümtaz Efendi kabir taşı kitâbesinin 1, 2, 3 ve 4. satırlarında bulunan “vav” harfleri

Ritim için verilebilecek bir diğer örnek 1, 3 ve 5. satırlarda bulunan küplü harflerdir.

Fotoğraf 18. Ebûbekir Mümtaz Efendi kabir taşı kitâbesinin 1, 3 ve 5. satırlarında bulunan küplü harfler

Sâmi Efendi'nin yazdığı bu kitâbede de birden fazla küplü harf mevcuttur. 1 ve 3. satırda bir, son satırda iki küplü harf bulunmaktadır. 1. satırın altında bulunan "küplü cim" ile son satırın altında bulunan iki küplü harf denge vazifesi görmektedir.

Fotoğraf 19. Ebûbekir Mümtaz Efendi kabir taşı kitâbesinde bulunan küplü

harfler

Boydaş, bu kitâbeyi içsel eleştirinin aşamaları olan betimleme, çözümleme, yorumlama ve yargı açısından ele almıştır. Buna göre, kitâbedeki serlevha, üzerindeki mevlevî sikkesi, ketebe ve târih kaydının bulunduğu son satır ile kitâbe formu arasında yön âhengi bulunmaktadır. Ortada yer alan üç dikdörtgen satırın da yön, biçim ve büyüklük bakımından birbirleri ile âhenklidir. Zikredilen üç satırın kitâbe formu ile hem yön hem de biçim kontrastı ilişkisi içinde olduğu hissedilmektedir. Böylece hattın temeli olan yatay-dikey (aktiv-pasiv) ilişkisi, yâni kitâbe formunun dikey karakterli vurgusu, yatay olan üç dikdörtgen satır vurgusu ile cevaplandırılmaktadır.⁹

3. Abdullah Nidâi Efendi Mezar Taşı Kitâbesi: Sâmi Efendi, İstanbul / Sümbül Efendi Dergâhı Hazîresi'nde bulunan bu kitâbeyi, Abdullah Nidâi Efendi için yazmıştır. Mermer üzerine hâkkedilen yazı, 20 Zi'l-ka'de 1289 / 19 Ocak 1873 târihlidir.

Mezar taşının ölçüsü 38 x 200 cm'dir. Yazı alanı boyu 150,5 cm, harflerin kalem ağzı genişliği 9 mm'dir.

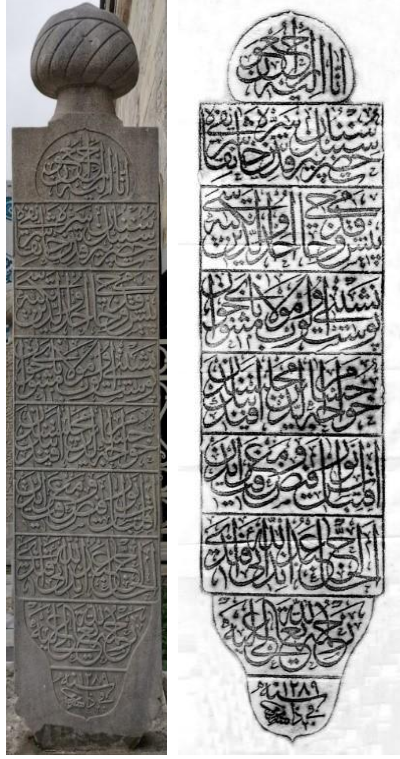
İbâresi:

انا اليه راجعون / حضرت پير سنبل سنان قدس سره خانقاه شريفى / پيش قدمي و حاجي اوحد الدين تكيه سي /
پوستنشيئي اولوب مولانا مثنوي خوان / خواجه حسام الدين افنديك مجلسندن / اقتباس انوار فيض و معرفت ايدن /
الحاج عبد الله ندائي افندي / رحمة الله تعالى عليه / في ٢٠ ذا سنة ١٢٨٩ كتبه سامي

Okunuşu: “İnnâ ileyhi râciûn / Hazret-i Pîr Sünbül Sinan kuddise sirruh Hânkah-ı Şerîfi / Pîş-i kademi ve Hacı Evhadeddin Tekyesi / Postnişini olup Mevlânâ Mesnevîhân / Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin meclisinden / İktibâs-ı envâr-ı feyz u ma'rifet eden / el-Hâc Abdullah Nidâi Efendi / Rahmetullahi teâlâ aleyh / Fî 20 Zi'l-ka'de, sene 1289, Ketebehu Sâmi”

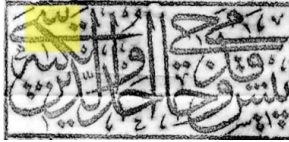
⁹ Nihat Boydaş, “Plastik Değerler Açısından Bir Mezar Taşı”, 9. Milli Mevlana Kongresi 15-16 Aralık 1997, (Konya: 1998), 117-118.

Fotoğraf 20. Solda Abdullah Nidâi Efendi mezar taşının fotoğrafı, sağda aynı taşın karbon kâğıdı ile alınmış kalıbı (Fotoğraf ve estampaaj: Betül Erikoğlu 28.05.2021)

Bu mezar taşı kitâbesi, Abdullah Nidâi Efendi için 9 satır hâlinde tasarlanmıştır. 3. satırda bulunan “kâf” harfinin sereni uygun boşluk olmadığı için yazılmamıştır. Serenin yazılması gereken yerde bulunan “sin” dişi, seren izlenimi vermektedir.

Fotoğraf 21. Abdullah Nidâi Efendi kabir taşı kitâbesinin 3. satırı

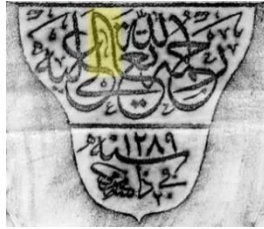
Sâmi Efendi, 1. satırdaki “râciûn” kelimesinde bulunan “vav” harfini, 6. satırdaki “ma’rifet” kelimesinde bulunan “râ” harfini, 8. satırdaki “aleyhi” kelimesinde bulunan “lâm” harfini küplü harflerin üzerine denk gelecek şekilde yazarak mekândan tasarruf sağlamıştır.

Fotoğraf 22. Abdullah Nidâi Efendi kabir taşı kitâbesindeki 1, 6 ve 8. satırlarda mekândan tasarruf sağlayan harfler

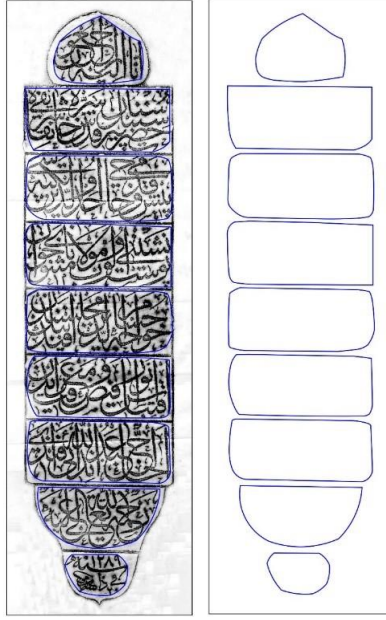
8. satırdaki “teâlâ” kelimesinde bulunan “elif ve lâm” harfi birleştirilerek müselsel şekilde yazılmıştır.

Fotoğraf 23. Abdullah Nidâi Efendi kabir taşı kitâbesinin 8. satırında bulunan müselsel örnek

6. satırdaki “ma’rifet” kelimesinde bulunan “mim” harfi, devamında gelen “ayın” harfine kaide dışı bitiriştirilmiştir. Böylece “ayın” başı, “sâdi” şekilde yazılarak diğer “ayın” başları ile şekil birliği meydana getirilmiştir.

Serlevha ve son satırın kompozisyon şekli amorfittir. 8. satır yarım dâire, diğer satırlar ise köşeleri umûmiyetle dâirevî olmak sûretiyle dikdörtgene yakın şekilde kompoze edilmiştir.

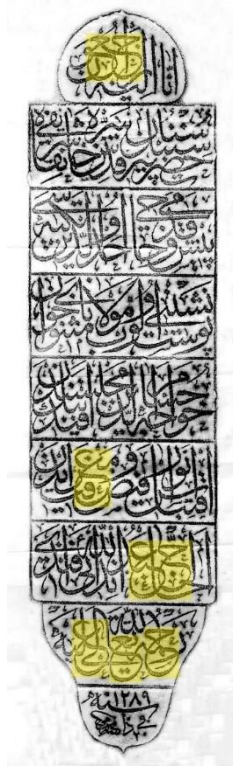
Fotoğraf 24. Abdullah Nidâî Efendi kabir taşı kitâbesinde bulunan satırların kompozisyon şekli

Kitâbede bulunan “ma’kus yâ” harfleri dikkat çekmektedir. Ölçü bakımından birbirlerinden farklı olsa da aynı harfin birden fazla yazılması bakımından tekrara uygun düşmektedir.

Fotoğraf 25. Abdullah Nidâî Efendi kabir taşı kitâbesinde bulunan “ma’kus yâ” harfleri

Kitâbenin 1. satırında iki, 6. satırında bir, 7. satırında iki ve 8. satırında üç olmak üzere toplam sekiz küplü harf kullanılmıştır. 8. satırda bulunan küplü harfler denge vazifesi görmektedir.

Fotoğraf 26. Abdullah Nidâi Efendi kabir taşı kitâbesinde bulunan küplü harfler

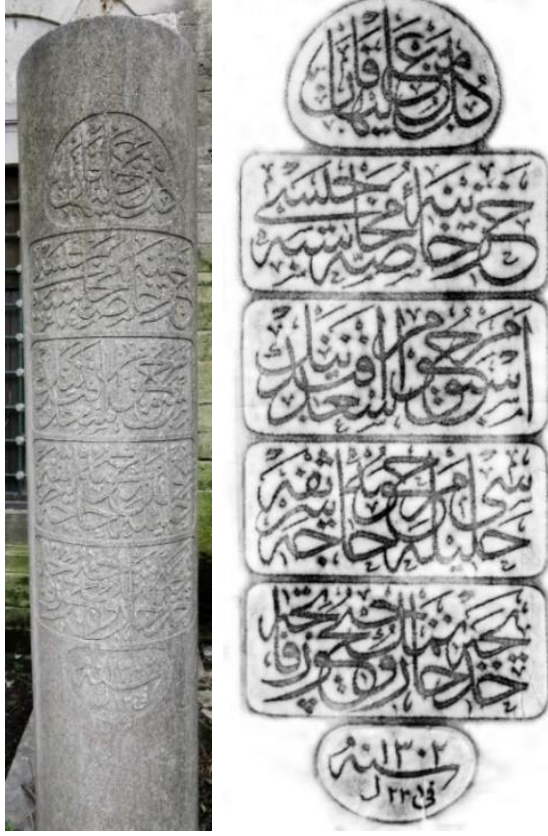
4. Şerife Hatîce Hanım Mezar Taşı Kitâbesi: Sâmi Efendi İstanbul / Eyüp Sultan Türbesi Hazîresi'nde bulunan bu kitâbeyi Şerife Hatîce Hanım için yazmıştır. Mermer üzerine hâkkedilen yazı, 23 Şevval 1302 / 5 Ağustos 1885 târihlidir.

Mezar taşının boyu 185; çapı 106 cm'dir. Yazı alanı boyu 101 cm, harflerin kalem ağzı genişliği 9 mm'dir.

İbâresi:

کل من علیها فان / خزینه خاصه محاسبه جیسی / اسبق مرحوم اسعد افندیك / حلیله سی مرحومه حاجه شریفه / خدیجه خانمک روحیچون فاتحه / فی ۲۳ ل سنه ۱۳۰۲

Okunuşu: “Küllü men aleyhâ fân / Hazîne-i Hassa muhâsebecisi / Esbak merhum Es'ad Efendi'nin / Halîlesi merhûme hâce Şerife / Hatîce Hanım'ın rûhîçün Fâtiha / Fî 23 Şevval sene 1302”

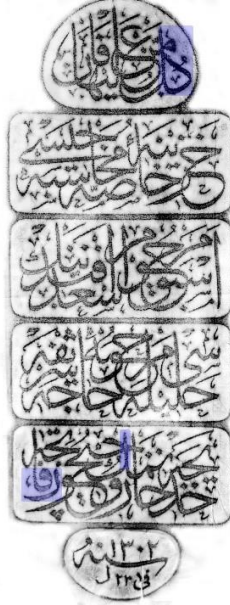

Fotoğraf 27. Solda Şerife Hatîce Hanım mezar taşının fotoğrafı, sağda aynı taşın karbon kâğıdı ile alınmış kalıbı (Fotoğraf ve estampaj: Betül Erikoğlu 17.08.2019)

Sâmî Efendi'nin Şerife Hatîce Hanım için yazdığı mezar taşı kitâbesi, 6 satırdan oluşmaktadır. Kitâbede ketebe kaydı bulunmamaktadır.¹⁰

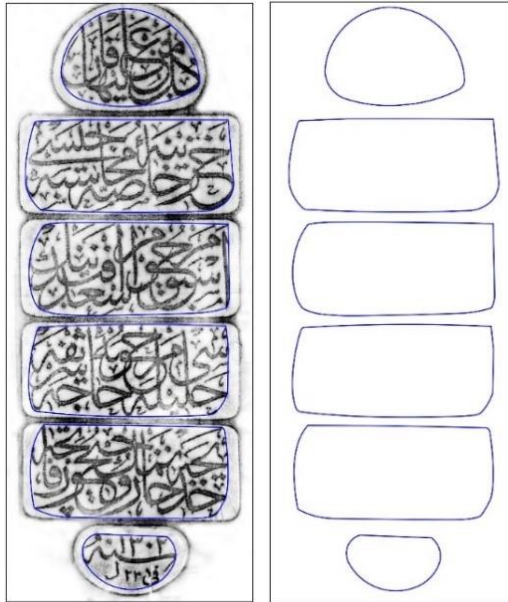
Serlevhada bulunan “kâf” harfi sereninin, kompozisyon şeklinin muhâfazası için yazılmadığı anlaşılmaktadır. 5. satırda bulunan “hanımın” kelimesindeki “kâf” harfi kısa yazılmıştır. Aynı satırda bulunan “ruhîcün” kelimesindeki “nûn” harfi mevkufe şeklinde yazılmıştır.

¹⁰ Açıkgözoğlu, Sâmî Efendi'nin bâzı imzâsız kitâbelerinde, sıkça kullandığı istif ve ifâdelerin kendisine aidiyetine teşkil ettiğini, birçoğunun da Sayın Uğur Derman'ın Necmeddin Efendi'den nakliyle tespit edildiğini belirtir. Açıkgözoğlu, “Hattat Sami Efendi'nin Mezar Taşı Kitabeleri”, 132.

Fotoğraf 28. Serlevhada bulunan “kâf” harfi ile 5. satırdaki “kâf ve nûn” harfleri

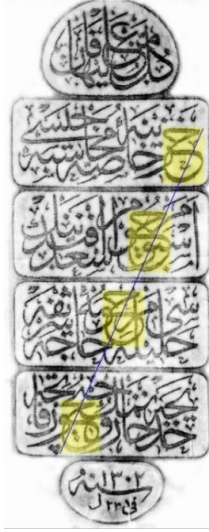
Kitâbenin serlevhası ile son satırı yarım dâireye yakın şekildedir. Diğer satırlar ise köşeleri umûmiyetle dâirevî olmak sûretiyle dikdörtgene yakın şekilde kompoze edilmiştir.

Fotoğraf 29. Şerife Hatîce Hanım kabir taşı kitâbesindeki satırların kompozisyon şekli

Kitâbede en dikkat çeken kısım, ilk ve son satır hâric diğer satırlarda diya-

gonal şekilde sıralanmış "küplü ha" harfleridir.

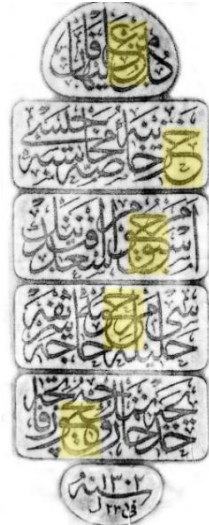
Fotoğraf 30. Şerife Hatice Hanım kabir kitâbesinde bulunan küplü harfler

5. satırdaki "ha" harfleri yukarı doğru kurgulandığından satırdaki harflerin yönünde yukarı doğru bir yöneliş bulunmaktadır.

Fotoğraf 31. Şerife Hatice Hanım kabir kitâbesindeki 5. satırda bulunan harflerin yönleri

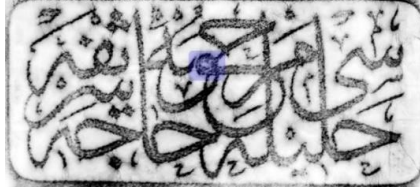
Kitâbenin son satırı dışındaki bütün satırlarda küplü harf bulunmaktadır.

Fotoğraf 32. Şerife Hatice Hanım kabir kitâbesinde bulunan küplü harfler

4. satırda bulunan “merhûme” kelimesindeki “vav ve mim” başları ortak kullanılarak tetâbuk yapılmıştır.

Fotoğraf 33. Şerife Hatîce Hanım kabir kitâbesinin 4. satırında bulunan tetâbuk örneği

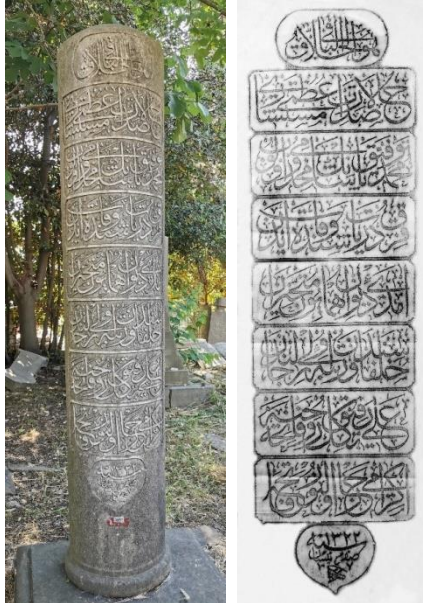
5. Ali Refik Bey Mezar Taşı Kitâbesi: Sâmi Efendi İstanbul / Karacaahmed Kabristanı 7. adada bulunan bu kitâbeyi Ali Refik Bey için yazmıştır. Mermer üzerine hâkkedilen yazı, 7 Safer 1322 / 23 Nisan 1904 târihlidir.

Yukarıdan aşağı doğru daralan mezar taşının çapı ortalama 113, boyu 185 cm’dir. Yazı alanı boyu 150 cm, harflerin kalem ağzı genişliği 8 mm’dir.

İbâresi:

هو الخلاق الباقي / حالا صدارت عظمى مستشارى / محمد توفيق پاشانك مخدومي اولوب / فرق درت باشنده وفات ايدين / امدى ديوان همايون متحيزان / خلفا سندن ورتبة اولي رجالنندن / علي رفيق بكك روحنه فاتحه / اكرامى رجا اولنور فاتحه / ٧ صفر ١٠ نيسان سنه ١٣٢٢ كتبه سامى

Okunuşu: “Hüve’l-Hallâku’l-Bâkî / Hâlâ sadâret-i uzmâ müsteşarı / Mehmed Tevfik Paşa’nın mahdumu olup / Kırk dört yaşında vefât eden / Amedi-i Dîvân-ı Hümâyun mütehayyizân / Hulefâsından ve rütbe-i ûlâ ricâlinden / Ali Refik Bey’in rûhuna Fâtiha / İkrâmı ricâ olunur Fâtiha / 7 Safer, 10 Nisan, sene 1322, Ketebehu Sâmi”

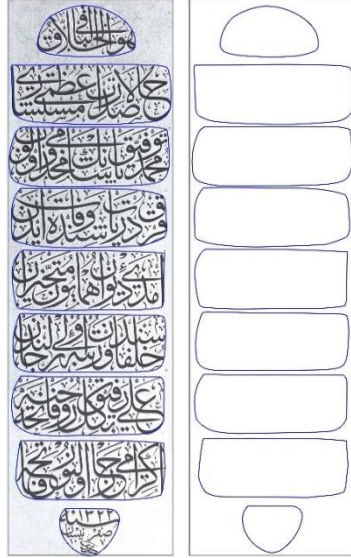

Fotoğraf 34. Solda Ali Refik Bey mezar taşının fotoğrafi, sağda aynı taşın

karbon kâğıdı ile alınmış kalıbı (Fotoğraf ve estampaj: Betül Erikoğlu 08.06.2024)

Sâmi Efendi'nin Ali Refik Bey için yazdığı taşa işlenmiş son mezar taşı kitâbesi, 9 satırdan oluşmaktadır. Kitâbenin serlevhası yarım dâire, ketebe ve târih kaydının bulunduğu son satır yarım beyzî şeklinde kompoze edilmiştir. Diğer satırlar, köşeleri umûmiyetle dâirevî olmak sûretiyle dikdörtgene yakın şekildedir.

Fotoğraf 35. Ali Refik Bey kabir taşı kitâbesindeki satırların kompozisyon şekli

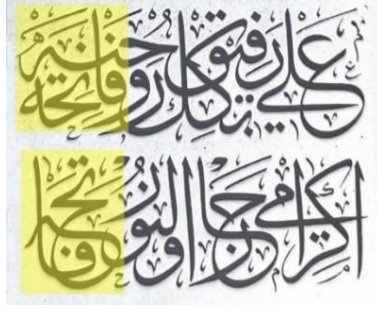
4. satır hariç bütün satırlarda “ma’kus yâ” kullanılmıştır. “Yâ” harfleri ölçü bakımından birbirlerinden farklı olsalar da aynı harfin birden fazla yazılması bakımından tekrara uygun düşmektedir. 4. satırda mürsel şekilde yazılmış “bâ” harfi ise “ma’kus yâ” harflerine nazîre gibidir.

Fotoğraf 36. Ali Refik Bey kabir taşı kitâbesinde bulunan “ma’kus yâ” harfleri

ile “bâ” harfi

“Fâtiha” kelimesi iki kez 7 ve 8. satırın son kısımlarına yazılmıştır.

Fotoğraf 37. Ali Refik Bey kabir taşı kitâbesinin 7. ve 8. satırlarında bulunan “fâtiha” kelimesi

2, 7 ve 8. satırda küplü harf kullanılmıştır. 6 ve 8. satırda iki ayrı denge unsuru vardır. Bunlar, 6. satırın başı ve sonundaki “hı ve cim”, 8. satırda ise iki küplü harftir.

Fotoğraf 38. Ali Refik Bey kabir taşı kitâbesinin 6. ve 8. satırlarında bulunan denge unsurları

6, 7 ve 8. satırların ortasındaki alt alta ve aynı hizâda yazılmış dikey harfler, ibâreleri yaklaşık olarak iki eşit parçaya ayıran denge unsurlarıdır.

Fotoğraf 39. Ali Refik Bey kabir taşı kitâbesinin 6, 7 ve 8. satırlarında bulunan dikey harfler

5, 7 ve 8. satırlarda bulunan dikey harfler buldukları satırlardaki ibâreleri eşit bölümlere ayıran denge unsurlarıdır.

Fotoğraf 40. Ali Refik Bey kabir taşı kitâbesinin 5, 7 ve 8. paftalarında bulunan dikey harfler

Sonuç

Sâmi Efendi'nin celî sülûs hattı ile yazılmış biri yazı kalıbı olmak üzere on dokuz mezar taşı kitâbesinin ilki 1279/1862, sonuncusu 1322/1904 târihlidir. Bu araştırmada, Sâmi Efendi'nin evâil, evâsıt ve evâhir dönemlerinde yazdığı 1279/1862, 1287/1871, 1289/1873, 1302/1885, 1322/1904 târihli beş mezar taşı kitâbesi tasarım ilkeleri bakımından incelenerek hattatın sanat zevki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kitâbeler, beş, altı, yedi ve dokuz satır şeklinde tasar-

lanmıştır. İlk kitâbe dışındaki bütün kitâbelerde serlevha mecuttur. Serlevhada “Lâ mevcûde illâ Hû, İnnâ ileyhi râciûn, Küllü men aleyhâ fân, Hüve’l-Hallâku’l-Bâkî” ibâreleri yazılıdır. Sâmi Efendi, imzâ olarak “Ketebehu Sâmi” ifâdesini kullanmıştır.

Sümbül Efendi Dergâhı Hazîresinde bulunan Kıbrısîzâde İsmail Hakkı Efendi’nin mezar taşı kitâbesindeki “küplü harfler” üzerinde incelemeler yapılmıştır. Kitâbedeki bütün küplü harfleri temsilen seçilen ikinci satırdaki ayın harfinin küp kısmı ölçülendirildiğinde yatay ölçüsünün 6, dikey ölçüsünün 4 nokta olduğu görülmüştür. Sülüs yazıda küplü harflerin küp kısmının ideal yatay ölçüsü 5, dikey ölçüsü ise 3 noktadır. Buna göre Sâmi Efendi, bu kitâbedeki küplü harfleri ideal ölçüsünden büyük yazmıştır. Bu da harflerin bir nebze cılız görünmesine neden olmuştur. Sâmi Efendi yalnızca bu kitâbedeki küplü harfleri ideal ölçüsünden büyük yazmıştır. Diğer mezar kitâbelerinde bulunan küplü harflerin yatay ölçüsünü genellikle 4,5; 5 veya 5,5; dikey ölçüsünü ise 3 veya 3,5 nokta yazarak ideal ölçüye kavuşturmuştur.

Yüzeyi boşluk ve doluluk bakımından en ideal şekilde kullanan Sâmi Efendi’nin, kitâbelerde bulunan bazı küplü harflerin devamında gelen harfleri, küp bitmeden ortasına denk gelecek şekilde yazması ile mekândan tasarruf sağladığı görülmektedir.

Sâmi Efendi, ebadı itibâriyle egemen harfler arasında zikredilen küplü harfleri bütün kitâbelerde kullanmıştır. Bazı küplü ve dikey harfleri, tasarım ilkesi olan denge unsurunu sağlayacak şekilde yerleştirmiştir. 1 ve 4. kitâbede, hat sanatında tetâbuk olarak adlandırılan farklı harflerin benzer kısımlarının ortak kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Tetâbuk hem sanat bakımından dikkat çekmekte hem de mekândan tasarruf sağlamaktadır. 2 ve 5. kitâbede birden fazla yazılan “ma’kus yâ” harfleri ile 4. kitâbede diyagonal şekilde yerleştirilen küplü harfler dikkat çekmektedir.

Hat sanatında bazen kompozisyonun daha iyi oturması, mekândan tasarruf ve harfler arasında şekil birliği sağlamak için birleşik yazılması gereken harflerden biri ayrılarak ardından gelen harfe visâk denilen bağla kaide dışı bitştirilir. Böyle bir tasarruf visâktan sonra gelen harfi, müfred veya başta kullanılan şekli ile yazma imkânı sağlamaktadır.¹¹ Sâmi Efendi’de kitâbelerde bulunan bazı harfleri, devamında gelen harflerle birleştirmeden kaide dışı bitştirerek hem mekândan tasarruf, hem de bazı harflerle şekil birliği sağlamıştır.

Kitâbelere bütün olarak bakıldığında “vav, ayın, ha, hı, kâf, yâ” gibi harfler aynı şekillerde yazılarak hem tekrar hem de ritim ilkesi meydana getirilmiştir.

Mezar taşı kitâbeleri birden fazla satırdan oluşmaktadır. Dolayısı ile harf, kelime ve işâretler kompoze edilirken her bir satırın kendi içindeki uyumuyla bütün satırların birbirleri ile uyumunu yakalamak deneyim gerektiren bir husustur.

¹¹ Betül Erikoğlu, Mahmud Celeleddin, Mehmed Şefik Bey, Sami Efendi ve İsmail Hakkı Altunbezer’in Celi Sülüs Kompozisyonlarının Tasarım İlkeleri Bakımından İncelenmesi, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2024), 95.

Sâmi Efendi'nin şekil, yön, espas (boşluk), ölçü, tekrar, ritim, denge, egemenlik, uyum, uygunluk, birlik, bütünlük gibi tasarım unsur ve ilkelerini en mükemmel şekilde uyguladığı, levhalarında olduğu gibi mezar taşı kitâbelerinde de görülmektedir..

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Açıkgözoğlu, A. Sacid. "İmzasız Bir Sami Efendi Mezar Taşı". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*. 324-327. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.
- Açıkgözoğlu, A. Sacit. "Yenikapı Mevlevîhanesi Haziresi". *Meşki İstanbul Yenikapı Mevlevîhanesi Restorasyonu 2005-2010*. İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2015, 114-123.
- Açıkgözoğlu, Sacid. "Hattat Sami Efendi'nin Mezar Taşı Kitabeleri". *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu 18-20 Aralık 1998*. 128-139. İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınları, 1999.
- Berk, Süleyman. *Zamanı Aşan Taşlar (Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşı Kitâbeleri (I-II))*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2016.
- Boydaş, Nihat. "Plastik Değerler Açısından Bir Mezar Taşı". *9. Milli Mevlana Kongresi 15-16 Aralık 1997*, Konya: 1998, 115-121.
- Erikoğlu, Betül. *Mahmud Celaleddin, Mehmed Şefik Bey, Sami Efendi ve İsmail Hakkı Altunbezer'in Celi Sülüs Kompozisyonlarının Tasarım İlkeleri Bakımından İncelenmesi*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2024.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Hattatlar*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- Kanbaş, M. Sami. *Hattat Sâmî Efendi ve Hat Sanatındaki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.